

М.І. Флейчук, к. е. н., ст.н.с.
Регіональний філіал НІСД у м. Львові,
О.–Г. О. Дідич, аспірант
ЛНУ ім. І. Франка, м. Львів

Структурна перебудова перехідних економік як напрям підвищення рівня конкурентоспроможності туристичної галузі

У статті розглядаються проблеми пов'язані із структурною трансформацією перехідних економік. Обґрунтована доцільність покращення якості туристичної інфраструктури з огляду на глобальну сервісизацію світового господарства.

In our article we consider problems, touching structural transformation of transforming economies. We have substantiated quality of tourist infrastructure quality increasing with the point of view of world economy global servicization.

Рациональність стратегії та політики держави на всіх рівнях ієрархії управління не може бути забезпечена без урахування позитивних та негативних наслідків трансформації економіки. Масштабна структурна перебудова перехідної економіки як основа стабільних темпів економічного зростання повинна передбачати окреслення пріоритетів концентрації організаційних зусиль і фінансових ресурсів та механізмів прискореного реформування конкурентоспроможних галузей і секторів економіки. Проблеми ефективної трансформації економічної системи розглядалися у багатьох працях вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема у працях А. Гальчинського, В. Гейця, Я. Корної. Позитивні наслідки структурного реформування польської економіки описані у Г.Ж.Колодка. Незважаючи на досить великий перелік авторів, що досліджували тематику трансформаційних процесів, в Україні існує ще недостатньо наукових праць у яких обґрунтовувалася б доцільність збільшення питомої частки сфери послуг (зокрема туристичних) у ВВП під час структурної перебудови економіки з огляду на глобалізацію світового господарства. З огляду на це доцільно здійснити таке дослідження з використанням досвіду трансформаційних економік з вищим рівнем соціально-економічного розвитку. Країни Центрально-Східної Європи, зважаючи на триваліший час та послідовніші кроки у реформуванні економічної системи порівняно з пострадянськими країнами, нагромадили певний досвід у проведенні структурного реформування соціально-економічної сфери, на основі якого було окреслено певні закономірності у поєднанні інституційної модернізації та стабілізаційних реформ у різних

секторах економіки.

Загалом, структурні реформи поділяють на два типи: реформи, що базуються на принципах „Вашингтонського консенсусу”: лібералізація ринків, фінансова стабілізація та приватизація („Вашингтонський консенсус” часто асоціюється з „шоковою терапією”) та реформи, які обумовлюються еволюційно-інституційним або градуалістським підходом. Країни, використовуючи різні підходи, в залежності від стратегії соціально-економічного розвитку, що визначається урядом держави, досягають різних результатів від реалізації того чи іншого типу структурної трансформації. Так, окремі держави з перехідною економікою досягли значних успіхів у соціально-економічному розвитку та стали членами Європейського Союзу (Польща, Чехія, Угорщина тощо), а інші (наприклад, пострадянські держави) – реалізуючи неповні або економічно недостатньо обґрунтовані реформи, внаслідок неефективної діяльності державних інституцій, характеризуються низькими темпами зростання національних економік або погіршенням основних макроекономічних показників. Зважаючи на різноманітність досягнутих результатів необхідно окреслити низку чинників, що здійснюють найвагоміший вплив на трансформаційні процеси у нашій та інших перехідних економіках. З цією метою ми побудували модель залежності показника ВВП на одну особу від структурного реформування економічної системи.

До структурних відносимо такі типи реформ, як: цінова лібералізація (PRICELIB), лібералізація валютного ринку та зовнішньоторгових операцій (FOREXLIB), приватизація великих (Largepriv) та малих підприємств (Smallpriv), реформування системи управління підприємствами (ENTERREF) та у галузі конкуренційної політики (Competpol), а також трансформація банківського сектора (BANKREF). Використовуючи інструментарій лінійного регресійного аналізу, дослідимо вплив вищезазначених напрямків реформ на показник валового внутрішнього продукту на одну особу у 27 країнах з перехідною економікою (GDP/CAP) (1):

$$\ln \text{GDP/CAP} = \alpha_0 + \alpha_1 \text{PRICELIB} + \alpha_2 \text{FOREXLIB} + \alpha_3 \text{Smallpriv} + \alpha_4 \text{Largepriv} + \alpha_5 \text{ENTERREF} + \alpha_6 \text{Competpol} + \alpha_7 \text{BANKREF} \quad (1)$$

Результати аналізу (табл. 1) дозволяють припустити, що найвагоміший позитивний вплив на зростання добробуту країн з перехідною економікою здійснюють реформи у сфері „малої приватизації”, реформування підходів до корпоративного управління, а також у банківському секторі (коефіцієнти регресії при відповідних незалежних змінних становлять – 0,243; 0,248; 0,502). До негативних чинників впливу на показник ВВП на одну особу відносимо цінову лібералізацію, а також приватизацію великих підприємств. Останнє, на нашу думку, можна пояснити тим, що великі підприємства, створені ще у минулому столітті (тобто матеріальна база фізично та морально застаріла), відтак багато з них є нерентабельними, або доведеними до „лжебанкрутства” з метою „непрозорості” або

іллегальної приватизації. Значна кількість цих підприємств недовикористовують свої виробничі потужності, вимагають вагомих технологічних та фінансових інвестицій.

Таблиця 1

Вплив структурних реформ на показник ВВП на одну особу у країнах з перехідною економікою

Показники структурних реформ (незалежні змінні)	Залежна змінна (логарифм ВВП на душу населення)	
	Стандартизовані коефіцієнти	t – статистика критеріїв Ст'юдента
Константа	5,488	19,323
PRICELIB	- 0,233	-3,871
FOREXLIB	0,121	1,312
Smallpriv	0,243	3,139
Largepriv	-0,272	-3,355
ENTERREF	0,248	2,442
Competpol	0,123	2,033
BANKREF	0,502	4,841
Коефіцієнт R^2 (рівень покриття)	0,598	
Критерій Фішера F	50316	0,000
Кількість спостережень N	232	

Результати дослідження свідчать про незначний вплив лібералізації валютного ринку та сфери зовнішньоекономічної діяльності на добробут держав з перехідною економікою, хоча саме ці показники визначають макроекономічну рівновагу у ринковій економічній системі. Таку особливість можна пояснити значною часткою іллегалізації економіки, що не відображається у даних офіційної статистики економічної діяльності трансформаційних економік.

Загалом, враховуючи статистично значимий показник скорегованого коефіцієнта детермінації ($R^2 = 0,598$), можна зробити висновок про те, що індикатори структурних реформ приблизно на 60% пояснюють коливання рівня валового внутрішнього продукту на одну особу в країнах Центральної та Східної Європи, а також у нових незалежних державах (ННД).

Досвід однієї з найуспішніших трансформацій на постсоціалістичному просторі – польської, дозволяє визначити, щонайменше, три напрями структурних перетворень, які істотно підвищили рівень конкурентоспроможності економіки (саме економіка Польщі, за даними Г.Ж.Колодка, на початку третього тисячоліття перевищила рівень ВВП 1989 р. (127%) поряд із Словенією (114%), Угорщиною (105%), Албанією (104%) та Словаччиною (103%), у той час, як середній ВВП 25-и постсоціалістичних країн склав лише біля 68% до рівня 1989р. [1, С.24]). Насамперед, це специфіка формування приватного сектора, не тільки через приватизацію існуючих суб'єктів господарювання, але і через створення нових приватних підприємств. Внаслідок цього вже у 2002 р. приватний сектор створював 71,8% обсягу ВВП (1995 р. – 52,8%), 77,6% обсягу промислової продукції (46,9%) та забезпечував близько 74% загальної кількості робочих місць і у ньому було сконцентровано 55,2% вартості бруто основних фондів [2, С.39-40]. По-друге, відбулася зміна суб'єктної структури економіки

через розвиток сектора малого і середнього підприємництва, який створив базу для функціонування великих підприємств і, крім того, став фактично єдиним напрямом формування туристсько-рекреаційного кластеру економіки.

По-третє, у контексті предмета нашого дослідження важливі галузеві структурні зміни – зростання ролі сектора послуг у створенні ВВП до понад 65% його обсягу (до рівня розвинених країн) з одночасним зменшенням частки промисловості та сільського господарства (до 3% ВВП проти 7% у 1992 р.). Структурна адаптація польської економіки до процесу глобальної сервісизації світового господарства знаходить відображення і у програмних документах розвитку Польщі. Так, Національний план розвитку (НПР) на 2004-2006 рр. передбачає збільшення у 2006 р. частки працюючих у сфері послуг на 1,6 проц. пункта, зростання витрат на дослідження і розвиток до 1,5% ВВП. Окремим напрямом дій є обмеження зайнятості у сільському господарстві і збільшення – у сфері послуг та туризмі. Підкреслимо, що виконання НПР (2004-2006) поєднується з підготовкою НПР на 2007-2013р.

У цей же час в Україні у 2003 р. частка обсягу вироблених послуг туристичних агентств та бюро складає всього 0,9% у структурі обсягів послуг за видами економічної діяльності, при цьому у сфері колективних, громадських та особистих послуг (куди включено і туристично-рекреаційні послуги) зайнято всього лиш 3,4% працездатного населення [3, С.384], що не узгоджується із загальносвітовими тенденціями сервісизації глобальної економіки, про яку свідчить різке зростання темпів процесу деіндустріалізації не лише у країнах Центрально-Східної Європи (табл. 2), але й у структурі світового ВВП.

Таблиця 2

Динаміка деіндустріалізації в країнах Центральної та Східної Європи, %

Країни	Частка зайнятих в промисловості від загального рівня зайнятості, %		Частка промисловості у ВВП, %	
	1995	2002	1995	2002
Болгарія	28,1	25,4	31,0	24,5
Угорщина	32,6	34,1	23,1	27,2
Словаччина	28,1	26,7	29,1	25,9
Чехія	32,7	30,7	33,3	38,4
Польща	23,1	20,6	29,2	28,8
Румунія	28,6	22,2	32,9	28,2
Естонія	28,8	24,7	22,0	20,3
Латвія	20,4	19,5	24,5	16,6
Литва	20,9	20,9	23,9	26,0
Хорватія	34,4	27,1	22,8	19,8
Словенія	43,2	38,5	28,3	27,4
Україна	26,2	18,5	34,4	30,5
Росія	24,1	19,6	29,0	26,5

Джерело [4].

Загалом частка зайнятих у промисловості, як у пострадянських державах, так і у країнах, що приєдналися до ЄС, у 2004 р. зменшувалася. У постсоціалістичних країнах Центрально-Східної Європи цей показник у 2000р. у 1,7 рази перевищував відповідний

показник для ННД. Темпи зменшення частки зайнятих у промисловості у пострадянських країнах у 2000 р. порівняно з 1990 р. становили 58,8, а у країнах Центрально-Східної Європи – 76,1 проц. пункта (табл. 3).

Таблиця 3

Структурні зміни у рині зайнятості перехідних економік

Структура зайнятості, %	Країни, що приєдналися до ЄС у 2004 р.		Пострадянські держави	
	1989/90	2000	1989/90	2000
Сільське господарство	17,7	15,6	29,4	39,8
Промисловість	41,9	31,9	31,1	18,3
Ринкова сфера послуг*	20,9	29,4	13,4	17,4
Неринкова сфера послуг**	18,7	23,0	23,7	22,7

Джерело [5].

Це пов'язано із, вже згадуваним процесом сервісизації світового господарства та можливістю впливу держави на процеси глобального розвитку відповідно до рівня розвитку цієї сфери. Загалом, у структурі світового ринку послуг все більшої ваги набуває туристична сфера, яка за результатами 1998 р. становила 10,7 % світового внутрішнього продукту та передбачала близько 11% витрат споживачів. За прогнозами Всесвітньої Туристичної Організації очікується зростання міжнародних туристичних потоків у світі з 625 млн туристів у 1998 р. до 937 млн у 2010, за рахунок чого передбачається збільшити надходження від туристичної сфери з 450 млрд до 1100 млрд дол. США [6].

Туризм і рекреація є також одними з найважливіших джерел утворення робочих місць, які за прогнозами вітчизняних науковців, створюватимуть в Україні близько 2500 нових робочих місць щорічно протягом наступних п'яти років [7]. Це одна з небагатьох галузей економіки, де залучення нових технологій не призводить до скорочення працюючого персоналу. У багатьох країнах державна рекреаційна політика проводиться в межах регіональних програм економічного розвитку і спрямована на те, щоб розвиток рекреаційної сфери сприяв пришвидшенню темпів розвитку депресивних регіонів. Вона допомагає економічному розвитку тих територій, де існують обмежені перспективи розвитку промислових галузей, забезпечуючи зростання рівня доходів населення і збереження історико-культурного та природного середовища.

На жаль, за останні роки в Україні розвитку цієї галузі приділялося недостатньо уваги з-боку органів державного управління, незважаючи на низку затверджених нормативно-правових актів. З прийняттям у вересні 1995 р. Закону України “Про туризм” та у 2000 р. Закону України “Про курорти”, було створене підґрунтя для рекреаційно-туристичної діяльності і, таким чином, передумови для подолання кризових явищ у цій сфері, що

* До ринкової сфери послуг включається торгівля, транспорт, телекомунікації, фінансові послуги

** До неринкової сфери послуг включають охорону здоров'я, освітні послуги, державне управління

загострилися на початку 90-х років. Проте багаточисельні концепції та програми розвитку [6;7] недостатньою мірою сприяли ефективній приватизації державних рекреаційних об'єктів, розвитку малого та середнього підприємництва (як основної ланки розвитку туристської сфери) та створенню відповідної інфраструктури і стратегії промоції туристичного продукту в Україні.

У цьому контексті цінним може бути досвід Польщі, де особливої уваги надається продовженню приватизації 10-и найбільших курортно-рекреаційних комплексів, причому з урахуванням відповідності положенням Національної програми охорони здоров'я [8, С.72]. Слід наголосити, що організаційно-правова форма курортно-рекреаційних комплексів у Польщі вже пристосована до портфельного інвестування – з десяти приватизованих об'єктів дев'ять є акціонерними товариствами. Таким чином, приватизація та залучення зарубіжних інвестицій, як інструменти структурних реформ максимально зорієнтовані на підвищення комплексного характеру якісних параметрів конкурентоспроможності туристської послуги. У підсумку структурні перетворення у туристичній сфері, поряд з прикордонною торгівлею, забезпечили валютні надходження на рівні двох третин поточного від'ємного сальдо торговельного балансу Польщі у 2000 р. (загальним обсягом 17,3 млрд дол. США) [9, С.33].

На відміну від ситуації у Польщі, у відповідних програмних документах розвитку нашої країни стратегічні цілі розвитку цієї сфери недостатньо чітко сформульовані (створення конкурентоспроможного турпродукту, забезпечення комплексного розвитку курортних територій та туристських центрів; збереження і відновлення природного середовища та культурно-історичної спадщини; розвиток інфраструктури, зеленого, молодіжного туризму; збільшення бюджетних надходжень тощо) без окреслення методів і засобів їх досягнення [7, С. 25-28].

Несистемний і некерований державою процес структурної перебудови туристсько-рекреаційного комплексу зумовлює низку негативних соціально-економічних наслідків, до яких віднесемо:

- монополізацію і спекулятивне використання ресурсної бази (джерел мінерально-бальнеологічних ресурсів, земельних ділянок, окремих видів супутньої господарської діяльності);
- надмірне ландшафтне навантаження у місцях курортно-рекреаційного призначення через порушення норм будівництва санаторно-курортних закладів, диспропорції з розвитком інженерних та комунальних мереж;
- реформованість і диспропорційність інвестиційного процесу, у тому числі зарубіжного інвестування в розрізі видів інвестицій, країн та джерел походження інвестиційних ресурсів;

- поширення іллегальної діяльності, як у сфері спекулювання туристсько-рекреаційними та земельними ресурсами, так і у наданні суто туристських послуг.

У підсумку знижується ефективність використання туристсько-рекреаційного потенціалу, причому окремі з наведених негативних явищ і тенденцій набувають незворотного характеру. Саме цим обумовлена необхідність розробки програмно-цільових заходів щодо структурної перебудови туристсько-рекреаційної сфери, головною метою яких повинне стати підвищення рівня конкурентоспроможності туристського продукту. У межах таких програм доцільно реалізувати такі заходи, як: (1) створення ефективної системи підтримки сфери малого та середнього бізнесу, як визначального суб'єкта у сфері ринку туристичних послуг та, зважаючи на результати регресійного дослідження, реформування системи фінансових потоків; (2) інвентаризація поточних та потенційних рекреаційно-туристських територій; (3) розробка національних та регіональних програм розвитку цих об'єктів та унеможливлення їх промислового та житлового використання; (4) розробка стратегії залучення прямих і портфельних зарубіжних та вітчизняних інвестицій; (5) створення системи промоції рекреаційно-туристських комплексів з використанням елементів історико-культурного, зеленого, сентиментального туризму.

Слід зазначити, що реалізація вище окресленого переліку необхідних заходів можлива лише за умови ефективної збалансованої системної трансформації економіки з використанням досвіду країн Центрально-Східної Європи та з застосуванням еволюційно-інституційного підходу.

Список використаних джерел:

1. Колодко Гж. В. Глобализация и перспективы развития постсоциалистических стран/ Пер. с польск.–Мн.: ЕГУ, 2003.– 200 с.
2. Польща – твій діловий партнер. 2004/2005.– Варшава: Ін-т кон'юктур і цін зовнішньої торгівлі, 2004. – 176 с.
3. Статистичний щорічник України за 2003 рік.–К.: Консультант, 2004.–631 с.
4. Transition Report 2003, European Bank for Reconstruction and Development (Country assessments).
5. Raiser M., Schaffer M.E.; Schuchhardt S. Benchmarking Structural Change in Transition // CERT Working Paper 2003/01, February, 2003.
6. Фленері Д. Маркетингова стратегія та план діяльності на 2001 рік. Карпатський регіон України: Засідання наглядової ради PRUK – 9802 № 5 від 16.10.2000 року. – Львів, 2000. - 22 с.
7. Стратегія сталого розвитку та структурно-інноваційної перебудови української економіки (2004 – 2015 роки) „Шляхи Європейської інтеграції”/А.С. Гальчинський, В.М. Геєць та ін.; Нац. ін.-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України.–К.: ІОЦ Держкомстату України, 2004.– 416 с.
8. Польский Экономический Вестник.–Warszawa: Common Europe Publications.–2003.–175 с.
9. Польша – твой экономический партнер.2003/2004.–Варшава: Ин-т конъюнктуры и ЦЕН внешней торговли, 2003.– 173 с.
10. Україна: конкування в світовій економіці. Стратегії успіху, 2005.– січень.–50с.
11. Колодко Гжегож В. Від шоку до терапії. Економіка і політика трансформації. – Львов: Бібліотека журналу „І”, 2004.–563с.